

mirador

Raimon Panikkar: d'Occident a Orient

Ignasi Boada

Em proposo al llarg de les properes ratlles de fer unes quantes pinzellades del que em sembla que pot ser el marc general en el qual es desenvolupen el pensament i la vida de Raimon Panikkar. Sobretot voldria posar en relleu el sentit del que podem anomenar Occident i Orient en la seva obra, sabent que Occident i Orient no són nocions exclusivament geogràfiques, sinó també espirituals i culturals.

No cal dir que és extraordinàriament difícil de fer una glossa significativa de la trajectòria de Panikkar en poques paraules, sobretot perquè és una persona i un autor d'una gran riquesa i d'una profunditat inqüestionable.

D'entrada, crec que és just afirmar que Panikkar és, tant en l'ordre del ser com del coneixement, un autor fonamentalment occidental. I això per diversos motius.

En primer lloc, pel seu origen personal i per la seva formació. Altrament dit, el considero Occidental perquè va néixer a Barcelona i perquè es va formar (i per tant és hereu) d'una cultura els orígens de la qual hem de situar, pel cap baix, en dos grans focus d'irradiació espiritual: Atenes i Jerusalem. Hi ha algun altre element en la cultura occidental –com és el component germànic– però no voldria ara prendre'l en consideració perquè no em sembla del tot rellevant en aquest context.

Panikkar va rebre una formació universitària científica i teològica. Com a *químic* es va formar en la manera de pensar típicament occidental (es va familiaritzar amb els mètodes científics, amb el pensament analític, amb la conceptualització, la quantificació etc.). Gràcies a això ha pogut ser tan crític respecte de la ciència, això és, precisament perquè

coneix a fons els seus mètodes i el seu estatut epistemològic ha pogut comprendre els límits i la unilateralitat del coneixement modern europeu. No podem obviar, doncs, en la comprensió de la persona i de l'obra de Panikkar la formació rebuda en aquesta manera de pensar típicament europea i moderna.

D'altra banda com a teòleg va formar-se en la matriu del pensament i de la cosmovisió patristica i escolàstica, típicament catòlica pròpia del temps que li va tocar de viure en el seu període de formació. No és en va que el seu coneixement de la filosofia o de la teologia medievals és autènticament profund i rellevant. I és que per a ell van ser una escola de formació completament crucials.

En segon lloc, diria que d'entrada és occidental també perquè és una persona que participa plenament d'una de les característiques fonamentals de la seva generació occidental, que és el fet de fer-se ressò de la fallida, del cansament i dels límits dels paradigmes de pensament que provenen tant d'Atenes com de Jerusalem. Una fallida que històricament es posa en relleu principalment en la irrupció de la Primera Guerra Mundial, però que s'havia anat manifestant en l'àmbit de la música, de la pintura i les arts, en la filosofia, en la ciència etc.

Panikkar neix, es forma i viu una part important de la seva vida, la infància, l'adolescència, la joventut, en el si d'una civilització immersa en una crisi que a penes té precedents, no només en termes polítics i militars, sinó en un sentit més profund, en un sentit metafísic, és a dir que afecta la seva cosmovisió en la seva arrel.

He dit que la cultura europea reposa en els paradigmes d'Atenes i Jerusalem. ¿Com podríem expressar el paradigma de pensament que depèn d'Atenes i fer-ho de manera molt esquemàtica i alhora ben cenyida?

Per expressar-ho hauríem de fer referència a Parmènides (un autor al qual Panikkar es refereix de recurrentment al llarg de la seva obra); més exactament a la proclamació, acceptada globalment per Europa fins ben bé el segle XX, segons la qual *l'ésser és el pensament*. Panikkar, fent-se ressò de la crisi d'aquest model i patint-la en la seva pròpia pell, se separa d'aquesta concepció de la realitat. Per a ell l'ésser no és el pensament, i això sens dubte té un conjunt incalculable de conseqüències. Per exemple, vol dir també que:

- la veritat no és ni la identitat, ni tant sols l'adequació de la cosa a l'intel·lecte;
- la substància no és l'analogat principal de l'ésser;
- la forma no és la ultimitat de l'ésser;
- el sentit de la realitat no és la realitat;
- la veritat no és universal ni necessària; i
- la pluralitat no és sinònim de relativisme.

No cal dir que tot això que esmento d'una manera molt ràpida, potser massa ràpida, té una gran repercussió pràctica en la seva manera de concebre tant la naturalesa del saber, com el diàleg entre les diferents cultures.

No cal dir també que la impossibilitat d'acceptar els fonaments metafísics de Parmènides i el desplegament al qual aquests principis van donar lloc en la filosofia europea signifiquen també que Panikkar es distancia de l'eufòria amb què encara avui vivim l'hegemonia de la ciència i de la tecnologia. «La ciència no pensa». La frase és de Heidegger, però crec que Raimon Panikkar no té gaires dificultats de trobar-s'hi còmode. La ciència calcula, medeix i sospesa: aquesta és la forma històrica en la qual ha anat a raure el pensament d'origen parmenidià. En ella, en la ciència contemporània, es mostren l'expressió final del pensament metafísic i, més especialment, es mostra tota la seva unilateralitat, tot el seu caràcter de voluntat de poder.

També hi ha un segon paradigma que ha tingut el protagonisme de construir Europa i en el qual Panikkar no es troba gens còmode, com no s'hi troba còmode molta gent de la seva generació. Em refeixo a la manera d'entendre el Cristianisme. Dic això perquè el Cristianisme tradicional, en bona part, havia trobat la seva forma d'autocomprensió discursiva sobre la base d'aquesta metafísica que ha fet fallida. Òbviament, no pretenc resumir en unes poques paraules una reflexió que ha ocupat Raimon Panikkar durant decennis. Intentaré tan sols apuntar aquells aspectes que, si no vaig errat, constitueixen una novetat respecte del gruix més important de la tradició cristiana.

¿Així, doncs, com reacciona Panikkar davant de la crisi del Cristianisme tradicional? Per a ell el Cristianisme no és una religió monoteista, sinó una religió trinitària; no és una religió del llibre, és una religió de la paraula; no és una religió que proposi una llei, sinó tot una altra cosa. Per aquests motius (i per d'altres) Panikkar demana que el Cristianisme se separi de manera definitiva del Judaisme. Dit molt breument: sosté que ens hauríem d'acostumar a entendre que aquell a qui Jesús anomena el Pare no és aquell a qui el Judaisme anomena Iavhé. Fa temps que Raimon Panikkar demana un segon Concili de Jerusalem. És ben eloqüent que demani de manera recurrent la celebració d'aquest segon concili perquè entén que el Cristianisme s'hauria de concebre –insisteixo– al marge d'elements com la Torà, la Història o el Poble elegit.

Em sembla que una de les maneres més ajustades de comprendre quina posició té un cristià sobre el diàleg entre religions és preguntant-li per l'opinió que li mereix el Judaisme. És a dir, de quina manera es posiciona davant de les nocions de monoteisme, de llei, d'història, de messianisme, de poble elegit, de sagrat com a quelcom separat etc.

Dit això, en general crec que per a Panikkar el Judaisme no permet comprendre gaire res d'essencial del Cristianisme. Entre Judaisme i Cristianisme hi ha una proximitat històrica innegable, però espiritualment són molt distants, fins al

punt d'apreciar-hi una discontinuïtat francament radical. Hi ha pocs autors que hagin dit això. Marció al segle II (excomunicat l'any 144) va dir una cosa semblant, però per motius molt diferents dels de Panikkar, per això no sóc del parer que puguem considerar Panikkar com un continuador del pensament de Marció.

El que té de provocador el pensament de Panikkar en l'àmbit del Cristianisme ve en bona part d'aquesta percepció nova de les relacions entre Jesús, el messianisme i la Torà. ¿Què significa admetre que Jesús era *el* Messies, és a dir que Jesús és *el* Crist? Crec que Panikkar se sent més proper a la determinació de Jesús com a la Paraula encarnada. La seva concepció és fonamentalment trinitària, no monoteista; cristiana, no jueva. Repetim-ho: per a ell el Cristianisme no és la religió del llibre, sinó de la Paraula; no pas de la llei, sinó del cor i del perdó.

Resumeixo amb l'intent de respondre de manera molt esquemàtica a la pregunta que he proposat abans: ¿com reacciona Panikkar davant de la crisi del Cristianisme tradicional?

Crec que hi ha una doble reacció:

- a) D'una banda reacciona distanciant-se del teisme, això és, aquella concepció teològica basada en la gran metafísica grega segons la qual Déu és l'ésser suprem (i això li permet fer l'elogi de l'a-teisme, que no és la negació de Déu sinó la negació del teisme). Es distancia de la idea que Déu pugui ser un objecte per al pensament i, per tant, que hagi d'obeir a les lleis del pensament. Paradoxalment, seguint Sant Anselm, podríem dir que Panikkar pot arribar a concebre quelcom més gran que l'ésser suprem. I per tant l'ésser suprem no és Déu: el concepte de Déu no és Déu.
- b) En segon lloc distanciant-se del Judaisme, és a dir del monoteisme, de la llei, del messianisme, de les nocions d'Història i de Poble elegit, de separació entre profà i sagrat, etc.

Jo crec que tot això és molt més que un *aggiornamento* per intentar de reconduir una tradició a unes noves condicions culturals o ambientals.

Per tant, tinc la impressió que Panikkar ha sentit en la seva pròpia pell els límits que tenia el llenguatge de la metafísica occidental i del Cristianisme tradicional. Això l'ha col·locat en plena connexió amb les que podríem anomenar experiències i necessitats pròpies del nostre segle. Aquí rau sens dubte un dels grans mèrits de Panikkar.

És en el marc d'aquesta situació de crisi, de fallida, de deseiximent que cal comprendre l'atracció profunda que exerceix Orient en Panikkar. És aquí on trobem l'Orient de Panikkar. Crec que val la pena insistir que Orient és Orient per a Occident i viceversa, és a dir que no són nocions absolutes, sinó interconnectades. Hinduisme i Buddhismisme han encaixat bé en aquesta persona que estava oberta, com una part considerable de la gent de la seva època a Occident, a nous llenguatges, a noves maneres de comprendre la relació de l'home amb la transcendència, a superar els límits de paradigmes de pensament i d'inèrcies de concebre la realitat que havien entrat en crisi d'una manera estrepitosa. Li han permès de comprendre per la via pràctica que la veritat no és catòlica, entesa com a quelcom universal, únic, tant en la seva vessant religiosa monoteista com en la seva vessant científica.

Això potser ajudaria a explicar la manera d'integrar la tradició *advaita vedanta* en el context de la crisi del model aristotèlic de substància; o de posar en connexió nocions com les de *pratityasamutpada* buddhista amb la de Trinitat, etc.

Goethe va dir que «Qui coneix una sola llengua no en coneix cap»; anys més tard, Max Müller va comentar aquesta frase dient que «Qui coneix una sola religió no en coneix cap». En Raimon Panikkar ha fet d'aquesta divisa un dels eixos de la seva concepció del coneixement de les religions. El diàleg interreligiós és fonamental no només per comprendre l'altre, sinó per comprendre's a si mateix. Avui ningú no pot ignorar l'altre. Els problemes que té plantejats el món són problemes que no tenen resposta partint d'una sola cultura o d'una sola religió.

En aquest sentit, crec que en Raimon Panikkar connecta amb una de les necessitats més sentides

de la seva època o d'Occident: la necessitat d'un llenguatge nou que tingui en compte aquesta interculturalitat que topa amb la noció de veritat com a quelcom universal. O per ser més precisos: d'un llenguatge *original*, que vol dir, un llenguatge vinculat a l'experiència de *l'origen*, no simplement un llenguatge novedós. D'aquesta manera, en Panikkar mostra fins a quin punt el diàleg intercultural i interreligiós són necessitats imperatives de la nostra època, perquè cap de les cultures existents té una resposta omnicomprendiva sobre la contingència humana.

Per tal de comprendre l'altre, en un cert sentit ens cal deixar de ser el que som: i això és precisament el que li va passar a en Panikkar i el que van sentir molts occidentals. Havíem deixat de ser el que érem (el món d'ahir de què parla Zweig), i és precisament per això que podíem aspirar a comprendre l'altre i a dialogar amb ell. Les ruptures que es produeixen en el si de la pròpia tradició occidental i a les quals faig esment són com una desintegració atòmica que allibera una energia fenomenal. Tot s'emplena novament de preguntes elementals i per tant de possibilitats creatives extraordinàries, com per exemple:

¿Què vol dir pensament?

¿Què vol dir ésser?

¿Què vol dir veritat, si la veritat no és l'adequació de la cosa al pensament, si la veritat no és la identitat?

¿Què vol dir conèixer?

Si mantenim la vigència de l'Evangeli després de considerar que ens trobem fora de la Història, ¿què significa aleshores el Crist?

¿Quina relació hi ha entre Jesús i Crist?

És com si haguéssim de fer front a aquestes preguntes sense tenir a l'abast el llenguatge de Parmènides (i del seu ??????????) o bé el *Credo* de Nicea.

En Panikkar hi ha la consciència de la desarticulació de la identitat entre ésser i pensament, però en ell no es produeix una caiguda en l'escepticisme o el nominalisme. Hi ha la consciència de la desarticulació de la categorització tradicional de la cristologia [feta a Nicea], sense caure en l'arrianisme o el monofisisme. Hi ha l'acceptació i l'assimilació de l'Hinduisme i del Buddhisme sense anar a parar a un pur sincretisme...

Tot això posa en relleu que la distància que Panikkar té amb la seva pròpia tradició europea no és dialèctica, sinó més profunda. Vull dir que la posició del pensament de Panikkar no es comprèn com una modificació dins de les possibilitats lògiques o fenomenològiques a què donen peu els paradigmes que han sostingut Occident, sinó com una visió diferent.

I tanmateix Panikkar no s'entén sense la tradició, perquè sense el desgast d'aquests paradigmes no haurien calgut llenguatges originals, no hauria calgut afinar una nova sensibilitat, no hauria calgut obrir-se a noves possibilitats. No s'entén sense la tradició perquè segueix pensant en la tradició.

Quan considero els escrits de Panikkar em sembla que no haurien estat el que són sense que s'hagués produït a Europa un gran cansament, una gran fallida, una gran crisi. I amb tot, crec també que això no ho explica tot. Hi ha, a més, l'eterna joventut i vitalitat de l'Esperit que una i altra vegada, irònicament, ens mostra camins insospitats.

Ignasi Boada, doctor en Filosofia i llicenciat en Ciències Polítiques, és professor de filosofia a l'Institut Superior de Ciències Religioses de Barcelona (ISCREB).

Aquest text va ser llegit per l'autor a l'acte de presentació del llibre *La filosofia intercultural de Raimon Panikkar* (Pòrtic, 2004), que es va celebrar el 15 de febrer de 2005 a l'Institut d'Estudis Catalans.